

אברמוביץ, כולל כמעט את כל הטפוסים שיצר, אף את ההפכים שבהם. יש בו ממדת מסחרו של אלתר יקנה"ז ב"ספר הקבצנים". מאהבתו המופלגת, כמעט האצילית והעליונה, לכל ענין שנקרא בשם מסחר ועסק (גם חלוף ספרים בספרים שמו עסק — ספר זקבצנים" פרק ז'), וגם ממתינותו היתרה של זה בדברים שאינם נוגעים באופן ישר לעניני עסק ומסחר (נוסעים להם שני יהודים אלה, ר' אלתר ור' מנדל, כחום היום בצהרים או שוכבים להם על הרשא ביער ושחים בבית-המרחץ ובפישקא ועוד בדברים חשובים כאלה ודנים עליהם במתינות היותר גדולה ובהתענינות רבה) ומבטחונו הגדול של זה ב"קול קול יעקב", שיביא מטילא את "הידיים ידי עשו" והם יוציאו את העגלה מן הבצה (דוגמא לזה סוף פרק א' מ"ספר הקבצנים"); יש בו ממדת ההשכלה הטבעית ומן היצר הרע אל היפה והנלכב שבלבו של רבי אברהם אשר ב"בעמק הבכא" (הוא רבי בנימין שב"לא נחת ביעקב"), ומן אהבת התיוור והנסיעה למרחקים של הנוסע המהולל בנימין השלישי, גם מאהבת הנדודים של סתם קבצנים, המרובים בספורי מנדלי, ומן העונג שלהם להתגלגל קצת ברפש ולהריח ריח זעה... יש ויש הרבה והרבה בטפוס מנדלי. הוא מבוהל ונחפז, ככל היהודים, אולם יש בו ממדת יהודי פקח, חקרן, חוקר לכל תכלית, רואה לא רק מה למעלה, כי אם גם מה למטה: חודר אל כל סתום וכל תעמולה ואין נכתר מנגד עיניו, וכל מקום ששם בו עין הרי זה מיד נשרף. והוא שורף באמת גם בהבל פיו ובלשונו השנונה ומבטל הכל, אם כי לאידך ניסא, אין לך אדם דך הלב, מאמין ומלא המית הנפש כמוהו (כשהוא עובר בעמק הבכא ורואה את כל הנוראות שבעמק זה לבו בוכה בו ונפשו נשפכת על דפי הספר). הוא גם בעל תכלית ולהשמיענו הוא בא כפעם בפעם על המוסר ועל היוצא מדברינו אלה, אינם יוצא שהתכלית העיקרית היא לו בכל-זאת לספר את מפלאות אלהים ולצייר את הנפלאות האלה בכל החגים והקיום. כיהודי אמתי הוא חש תמיד באיזה אבר, מתאונן ומתלונן ככל שעה, נכנס אל דברי הברו, מדבר ברמו ובמשל ושולח חצים משוחים ברעל אל לבות שונאיו ושונאי ישראל, אולם רק רגע הוא באפו, וברצונו הוא תמים וחי חיים תמימים ופשוטים...

פ. לחובר.

שלוש יעקב אברמוביץ.

עתה כמעט נשכח השם הזה, השם שלום יעקב אברמוביץ, נשכח — מפני שמו הגדול של מנדלי מוכר-ספרים. אשרי הסופר, שעוד כחיו הוא נשכח מפני יצור-רוחו, אותו עוזבים ושומרים את תורתו ויצירתו. ובכל-זאת כשאני בא לדבר עתה את דברי על הסופר הגדול המנוח ולקרוא את שמו על נחלתו וירושתו אני קורא בשם אברמוביץ, ולא רק מפני שהשם אברמוביץ הוא יתר על-השם מנדלי, יתר עליו בשטח ובהיקף, במקום ובזמן, יתר עליו בדברים שהניח אברמוביץ חוץ למקומו של מנדלי מוכר-ספרים וכתב אותם חוץ לזמנו (בשם מנדלי מוכר-ספרים התחיל אברמוביץ להשתמש בשנת 1865, אחרי שעבד כעשר שנים על שדה הספרות העברית, לכתחילה השתמש בו רק בדברים שכתב יהודית מחיי העם). אברמוביץ הוא כודאי יתר על מנדלי במאמרי הבקרת שלו, מאמרי הבקרת שב"משפט שלום", "עמק יהושפט" ו"עין-משפט", שהיו מן הראשונים בדרישתם אל הטוב והיפה בספרות העברית החדשה; יתר עליו בתרגום הנפלא של "תולדות הטבע", שגייר בו חלק גדול מן הטבע החי וקרא בו שמות עבריים לבעלי חיים רבים, וככל אשר יקרא להם כן לרוב שמם בספרותנו עד היום הזה. אולם מלבד היתרונות האלה, המעלות השכליות, שיש לאברמוביץ על מנדלי, הוא גם יתר עליו כאמן. מנדלי מוכר-ספרים הוא טפוס, טפוס כולל שיצר

I.

באומבוואונרפיה הקצרה, שהדפיס אברמוביץ ב"ספר הזכרון" לסופרי ישראל (הוצאת "האסיף" תרמ"ט), הוא מספר לנו על-דבר רשמיו בבואו בימי נעוריו בפעם הראשונה אל גכול התלמוד. בכואי שמה — כספר אברמוביץ — הייתי כאיש הבא בפעם הראשונה ליום השוק הגדול, משתאה למראה עיניו מיני סחורה ופרקמטיה ודברי חפץ הרבים והמשונים, ומשתומם למשמע אוניו קול שאון והמולה וצווחה מכר עבר ופינתה קונים ומוכרים, פרסורים

הרומן המטובך. אברמוביץ היה בספרותנו הראשון ששי לנוכח עינינו לנחמה יראה את העולם, הראשון שהפסיק את יד הנבחרים את הנאה והבלתי-נאה שיש באמת בעולם. עינו היא העין הרואה של הצייר, הרואה לפניו שטחים והיקפים, שיש בהם כדי לצייר אותם. ספור המעשה היה לאברמוביץ רק שפל, רק מסגרת, ובמסגרת הזאת שם תמונה, הנותנת דמות וצורה למראה העינים. התמונה של אברמוביץ היא תמונה גדולה, רחבה. דרכו לגולל לפנינו פעם אחת יריעה שלמה, רבת השטח וההיקף. אין הספור שלו הולך וגדל לאט לאט, משתגשג ועולה בלי הרף למעלה ומכה שרשים למטה, אלא משתפך פעם אחת על פני שטח רחב כנחל איתן. אוהב הוא להיות תופס את המרוכזה: יער שלם רענן, שדה שטוח אחד ובו, שורות שורות מוצהבות של חטים ושל נבעולי קטניות גבוהים וירקרקים, עדרי צאן ובקר נראים מרוחקים כנקודות שחורות, שחומות ואדמדמות. אם הרקיע, הנהג, ביפת הרקיע" ו"רבבות הכוכבים" הנוצצים שם בכיפה זו. גם בני אדם הוא אינו רואה את הטפוס או הטפוסים, את הפרט או הפרטים, אלא את הצבור, את הכלל. בעונג מיוחד הוא מצייר לנו את יום-השוק הגדול (ב"ספי הקבצנים"), את הפונדק שהקיפוהו ברכוס, את החבורות חבורות של שכנים משתטחים ושוככים בחוץ" כליל קיץ חם (אחת מהתמונות היותר נפלאות שבספוריו של אברמוביץ — "בעמק הכבא" 146—148), את הכסלונים היוצאים כשבת אחרי סעודת הצהרים בזקניהם ונעריהם, "לשאוף רוח בתענוגים" (בסתר רעם"), את "הנשרפים" ההולכים בשירות שירות גדולות, והקבצנים — ספר שלם של קבצנים, וכל אלה הכללים הלא הם לרוב רק רמזים וסימנים לכלל אחר גדול יותר, ל"כל ישראל קבצן אחד". אין היצורים החיים האלה, הטלאים כל-כך חיים ותנועה, חיים כל אחד לעצמו, את חייהם העצמיים, הפרטיים מחוץ למחיצתו של הכלל, אלא מצטרפים תמיד יחד לכלל אחד, למרות הפרוד הרב והגרול שכיניהם הם באים לשכון זה בצד זה כפרצופים השונים בתמונה ומתאחדים כמו לו למען עלות על פני היריעה האחת.

הפרטים העולים לכלל אחד בספוריו של אברמוביץ ובציוריו התאחדותם והצטרפותם נראה לרוב כמו מקרית. הנה מצייר אברמוביץ יום שרב בקיץ על פני השדה: החמה לוחמת. רוח לא נושבת וכו'. הפרוות אלו רוכצות בשדה נטויות גרון ומנענעות אזנים, ואלו כובשות קרניהן בקרקע, חוטטות ומעפרות בטלפיהן ונועות מפני החום. הפר פושט זנבו ורץ, מנענע ראשו לצדדים, פתאם יעמוד, מרכין מצחו עד לעפר, שואף ומנשם בנחיריו, נוהם וצועט ברגליו — זהכל מפיו יצא. אצל ערכה זקנה, עקומה וסדוקת רעם, עומדים סוסים צפופים, מאחילים זה על גבי זה בצוארותיהם, כדי לעשות צל כל שהוא, ומצלפים בינביתיהם, להכריח את היתושים והצרעין מעל גבם. כראש האילן עורב אחד מתנענע על ענף רך באויר העולם, ונראה מרחוק כאלו הוא מתפלל עטוף טלית-קטן של לבן ותכלת יחד, משתחיה ונופל אפים בכפיפת ראש, רוקד תחתיו רקידה קלה, מקרקר אחת ושתים בשפה רפה ומשתקק, פושט גרונו, מעמיד פנים ומתנמנם ועינו פקוחות... ("ספר הקבצנים" 6). הערכה הזקנה והעורב באים פה כמו במקרה, וגם יתר היצורים, הבאים עוד בתמונה זו, אין אחדות פנימית וקשר וחבור ביניהם ומאחד ומחבר אותם רק האמן בסקירת עינו האחת, שראתה אותם יחד, והוא מצייר ונותן אותם על פני היריעה יחד. האחדות הזאת איננה האחדות הספורית, אחדות פנימית ואורגנית, אלא האחדות הציורית, האחדות התיצונית של העין הרואה ושל היריעה המראה. ובאחדות הזאת מאחד אברמוביץ גם אנשים וצמחים, חיים ודוממים, פדברים ומתנועעים,

סוחרים ברעש גדול יחפזון ותשוקת המסחר יאחזון, כולם רצים דחופים ומבוהלים, זה בכרו זה בחביתו ואיש אחיו ירחקון, אלה אלה ממללים, קורצים בעיניהם, מוללים ברגליהם, נושאים זנים, שקלים וטרים וקול ענות במחנה". ובכל-זאת, בכל ח"ה: ונשמה הנטוע בי נתתי ודמות לכל הדברים וצורה לכל הבאים בשער התלמוד". אכן זהו הדבר: נתינת דמות וצורה לזה שהוא לכאורה מחוסר צורה ודמות, למצוא את הקבוע בזה שנדמה להיות על-פי טבעו בלתי-קבוע ועראי, לתפוס את המנוחה שבתוך התנועה, את הקצב ואת המדה שבתוך הדברים הבלתי-קבועים וזני-בלי-מדה — בזה כחו הגדול של אברמוביץ. בני-אדם רצים, נחפזים, זעים וזוים, נדים ונעים, בהולים תמיד על ממונם ועל עסקיהם, ונדמה לך, כי אין לגל זה של נמלים כל צורה שלמה וקבועה, כל אופן נח ועומד, והנה בא אברמוביץ וגלה לנו את האופן הזה, את האופן היהודי המיוחד, בא ותפס את החיים האלה כקבועים וקפואים, כתמידים ומתמידים. אכן הוא גלה את כח-המתמיד של החיים הלא-מתמידים האלה, את הקבוע והעומד שבתוך העובר והחולף הזה.

אברמוביץ לא היה בעצם מספר, אלא מצייר. בספור לא היה באמת כחו של אברמוביץ גדול. ספור המעשה או העלילה לא היה אף פעם עיקר לו, ובעיקר לא היה בו אף פעם יוצר. ספור המעשה היותר שלם שבספוריו הוא הספור "בעמק הכבא" והוא בכל זאת מזכיר הרבה והרבה את אותו הספור של "האבות והבנים" שלו. הנה אותו המעשה באבות מהדור הישן (מהדור הישן בימי נעוריו של אברמוביץ) ובנים מהדור החדש (מהדור החדש בימים ההם), שלא הבינו אלה לרוחם של אלה ורגזו אלה על אלה ושחקו ואין נחת, והנה התערבו בדבר איזה אנשים מן הצד וקרו איזה מקרים צדדיים, מקרים נפלאים קצת ויוצאים מגדר הטבע, והשיבו, לכ-אבות על בנים ולכ-בנים על אבותם. הנה זהו באמת עיקר הספור הנ"ל, והוא ספור המעשה היותר מצוין של אברמוביץ, שיש בדומה לו גם בספורים האחרים שלו (גם בספר הקבצנים" הוא משיב בסוף הספור לכ האב אלתר על בתו וגם במסעות בנימין השלישי", שנעשו בעיקר על-פי הגזרה והבניה של סרננטס ב"רון קישוט", הוא מציל את שני ההירים היהודים מירי הנפלים, שקבלו אותם לצבא, והוא שולחם אל עירם ואל מקומם). לא, פה לא היה אברמוביץ, לא "ראשון", כמו שקרא לו בשער הכבוד לספוריו ביאליק, ולא "יוצר הנוסח", כמו שקרא לו ביאליק בפעם אחרת ובמקום אחר. ה"נוסח" הזה היה דוקא קבוע לכל ספורי המשכילים, מע"ש צבוע" של מאפו עד "שתי הקצוות" המתאחדות של ברורס. אולם אברמוביץ היה ראשון ויוצר במקצוע אחר, במקצוע הציור, בתפיסה הציורית והריאית, שתפס את העולם.

המספר האמתי אינו רואה את העולם כיש, אלא כהולך ונחיה, הולך ונעשה, לא כהוה, אלא כמתהוה. הוא רואה את הקשר והחבור שבין חיונות החיים השונים, את הסבות והמסוככים, את האבות והתולדות, את הגורמים והתוצאות, את זה הבא לאחר זה. עולמו הוא העולם הפנימי, הנסתר, התנועה הנסתרה, הפנימית של העולם, בעוד שהעולם של הצייר הוא העולם הנח והפתוח לפניו, הוא פותח את עיניו ורואה את העולם נלוי ושטוח לפניו, זה נתון סמוך אל זה, וכך הוא מצייר אותו. מלבד שהיהודי על-פי טבעו קרוב יותר אל התנועה מאשר אל המנוחה, הנה חוש הראות לא התפתח מאז אצל היהודים, וגם הספרות החדשה שעד אברמוביץ לא פתחה אותו. הראיה של היהודי היתה תמיד יותר פנימית, דמיונית, וענני הרמיון היו מאפילים בעד פאת העולם כמו שהוא. הן גם טובי הנוצרים שלפני אברמוביץ נטו אל ה"מליצה" בציור ובכלל לא נטו הרבה אחר הציור, אלא אחר

צ'נים לבין עצמם והחיים בינם לבין עצמם יש
זדון כזאת. כבפואימה אנשים מתאחדים עם הטבע
דים ונאחזים זה בזה.

יטה אחת נפלאה יצר האמן אבראמוביץ בספוריו,
זעלת פרקים רבים ושונים, ציור פיוטי-ספורי, אפוס
וחי כלל ישראל בגולה.

(עוד יבוא)

בשכונת
ציוני, סרת סלבי,
סרת סועה ר
כתנועת הציונים
להבא אשר

כי אם גם את העולם, שמנדלי זה נתון בו ואינו חי בתוכו. הוא רואה עד כמה אין התאמה והשלמה בין שני אלה ועד כמה גדולה ביניהם הזרות וההתנכרות. "כיון שנושב רוח חם וימות החמה מגיעים, ובעולמו של הקדוש-ברוך-הוא אורה ושמחה – ימי אבל וצום ובכי ממשמישים ובאים ליהודים". "בשעה ש"הומיר בנינות – ישראל בקינות". היהודי מתפלל על הטל בשעה שהעולם מסביב צריך לגשם והוא מתפלל לגשם בשעה שהוא יורד בשפע. הוא כאירוז נוטה לצון בעולם שהוא נתון בתוכו ואינו מתמוגג בו. הוא, היהודי, עד היום טבע האדם המזרחי בו, להיות הולך בטל והולם, להיות מפליג ומגום, להיות בהול ופוחז, הוזה וחווה ורואה את עולמו בשמים ממעל, או, בכל אופן, ממעל לאדמה. אין הוא קשור באדמה ובמציאות ואין הוא מחייב את ענין המציאות הזאת שמשביב לו, אלא יש לו כעין מציאות מיוחדת לעצמו. אין קרקע למעמד הנלוו של היהודי בגולה. ואין סביבה טבעית לו, שתהיה מתאים אל רוחו ושיחיה רוחו קשור בה כנשמה בגוף. עירותיו הן עירות מיוחדות בסביבתן, בטל וכו' וכו'. התמונה, תמונת ישראל בגלות, אין לה קרקע, אין לה יסוד, והיא מרחפת באויר... תמונה זו היא נשחתה ומקולקלת והיא ממילא נלעגת, נלעגת בעיני ציר כאברמוביץ.

בשעה שמנדלי מוכר-ספרים מהלך בדרך, נוסע בעגלתו הרצוצה ובסוסו הצולע על ירכו ועובר על-פני שדות ויערים, או כאלו עומד אברמוביץ, הציר אברמוביץ עומד על גבו ומורו ומשדלו בדברים: יסתכל-נא ר' מנדל כמה שמסביב לו, יראה-נא את היפהפיה הזאת, את הטבע המתקשט כבלה. מנדלי אין נפשו בודאי לדברים כאלה, שיש בהם משום בטול תורה ותפלה ומשום היסח-הדעת מן הפרנסה, אבל אברמוביץ מנסה כפעם בפעם לקסום לו קסם במכחולו ולהעלות לפניו את דמות העולם אשר מסביב לו, למען אשר יחמוד אותו בלבו, יאהב אותו וידבק בו. הנה הוא מראה לו "שדות כוסמין בלבלבובן, לבנות כשלג, אצל שורות שורות מוצהבות של חטים ושל גבעולי קטניות גבוהים וירקרקים", "בקעה נאה צומחת דשאים וחורשה של אנוזים לשני צדיה, ובתוכה שושפת בריכת מים זכים כעין הבדלח וזהרורי חמה בוקעים בהם והאפים פניהם בתורי זהב וקשקשי כסף" ועוד דמויות יפות כאלה, שלא היה מנדלי רואה אותן בודאי כלל, אלא מראה אברמוביץ, המראה אותן לו ומראה לו עליהן באצבע: "הסתכל ויהנה לבך, שוטה שבעולם!" אברמוביץ כאלו מקבל פה על עצמו תפקיד של שטן ונעשה יצר-הרע למנדלי. הוא "מעלה לו לתוך חטמו, בעמדו באמצע תפלתו, ריח-ניחוח של ערמות שחת ושל עשבים הנבלע באברים, משתפך לפניו. בנינות כנפי רננים משמתי לב; משיב רוח חם על פניו, מסלסל פאותיו ולוחש לו באזניו: ראה, אדם אתה, יהודי, ואל תבוא, שוטה, להדיר הנאה מן העולם" ("ספר הקבצנים"). אם עיניו של היהודי סגורות ואינו פותחן אלא בקושי רב, הנה מנסה אברמוביץ לפעול את פעולתו בקרבו ולהשפיע עליו את השפעתו דרך שאר אברים, הפתוחים ממילא. הנה יש שהיהודי הזה – הפעם הזאת נקרא בשם שמואליק, שמואליק הסמרטטור, אביו של הירשלי אשר ב"עמק הבכא", – שוכב לו סרוח על הדשא הרענן, אבל "עוצם עיניו ומנשם ואבריו כבדים עליו", כבדים עליו מרוב עבודה בששת ימי השבוע ומרוב צרות ויסורים, אז- בא אברמוביץ ופורש לו את "האדמה מתחתיו כאם רחמניה". האדמה הזאת, הזרה, שיש והיא קשה ליהודי, נעשית לו רכה, רכה ונעימה. היא "מושכתו אליה בזרוע כחה, ובפל משיכה ומשיכה היא מחלצת ממנו את מכאוביו. הציר דק אחד מתלהלה ומחליק לו את חוטמו ואת שפמו, ועוד נטע שעשועים אחד מכנים ראשו לתוך פיו של חלוקו וממעך לו צוארו". הטבע משתעשע את בן-האדם וחפץ לקנות את לבבו ואת דעתו על-ידי-השעשועים האלה. כך חפץ אברמוביץ למשוך את מנדלי, את היהודי שלו, המכווץ בפנתו ובעולמו הקטן, אל העולם הגדול, מנסה לתת קרקע תחת הנליו, לברוא יסוד מתחת לתמונה שלו, לבל תהיה מרחפת באויר כאותיות המורחות; אולם רואה שהיהודי של אברמוביץ אינו מנסה לבו לבטלה זו ושפורר הנעימה על

פ. לחובר.

שרום יעקב אברמוביץ.

II.

הנבור הראשי באפוס של אברמוביץ הוא מנדלי מוכר-ספרים, "יהודי היהודים", יהודי במעמד ביתו ובמושב גופו, יהודי במאכלו ובמשקו, בשיחתו ובדבורו, בתנועותיו והעויותיו, במחשבותיו והשגותיו ובאופני ההבעה של המחשבות וההשגות האלה, אולם ממולו וממעל לו עומד אברמוביץ, עומד ורואה את כל המעמד היהודי הזה ואת כל המושב אשר ליהודי זה, את כל המאכל אשר הוא אוכל ואת המשקה אשר הוא שותה, רואה את כל תנועותיו ואת העויותיו ועל ידן הוא מכיר בטיב מחשבותיו והשגותיו, בטיב שיחותיו ודבוריו – הוא רואה את כל זה כראות הצייר, בעמדו מחוצה לדברים ומסתכל בהם, וממילא הוא רואה את כל הגיחוך שיש בהם. אברמוביץ, שעינו מתוחה לראות, רואה לא רק את מנדלי היהודי,

מנדלי הולך ונמשך לעצמו בלי כל יחס חי ואמתי אל הסביבה הטבעית ואל הטבע שמסביב.

במאמר "היהודי הזה הוא בעיני אברמוביץ נלעג. הוא נלעג בעיניו, מפני שהוא בעיניו משונה, בריה משונה ונבדלה, יוצאת מגדר הטבע. אין כציר אברמוביץ מרגיש בהסרונו של היהודי, של היהודי מנדלי שלו, הגע ונד בעולם, וגם בעולמות עליונים, ואינו מחובר אל מקום איזה שהוא; אין כמוהו חש במומו של זה, שיסוד אין לו ושרש בקרקע, והוא נראה בעיניו כבעל-מום שדבק במומו ואינו חפץ לתקן אותו ולמלא את הסרונו, ומפני זה הוא נלעג בעיניו עוד יותר. אין אברמוביץ קאריקא-טוריסטן בטבעו. אין הוא מוסיף לפני גבוריו העויות מגודבות, כדי לעורר נחוד. אין השחוק כשהוא לעצמו חביב עליו. אין הוא אוהב, כשלום-עליכם, את השחוק לשם שחוק. אין הוא יוצר, כקאריקאטוריסטים האמתים, יצירות של פנטסיה, כדי לשחק בהן. אין אברמוביץ בעיקרו שוחק, אלא לועג. אין הוא ממלא אף פעם שחוק פיו. הן השחוק שלו הוא תמיד זועם והלעג שלו הוא מר. הוא לועג יען כי פני האנשים שהוא רואה הם נלעגים בעיניו. הוא, האוהב את הדמות השלמה ואת הצורה המלאה, רואה בעיניו "שכלים נבדלים", אנשים החיים באיזה עולמות רחוקים, מעבר לזמנם ולמקומם, ונמצא שהם ממילא נלעגים.

אין באברמוביץ כלום מן ההומוריסטן, אבל הוא סטיריקן מהמין הגבוה, הבלתי-מצוי. הסטירה שלו היא חריפה, חדה ומחודדה. היא דגתכת בבשר החי באיזמל חד, ונוקבת ויורדת עד העצמות, וגם שם היא עושה את מעשיה, מנרמת ואוכלת. הוא מכה את גבוריו בפולסין דנורא ומתאכזר עליהם. השחוק שלו מפעפע כאדם זממית. השחוק הזה הוא קשה, מפני שהוא כבד, סריוזי:

תקין טעות.

בפרק הראשון של המאמר על-דבר ש. י. אברמוביץ, שנדפס בגליון שלפני זה, נשתרכבו טעויות אחדות, המשבשות את הכונה. בעמוד 9 שורה ב"ז יש לקרוא, במקום "אינם יוצא שהתכלית העיקרית היא לו", "אמנם יוצא שהתכלית העיקרית וכו'". בשורה ל"ט, במקום "מן הקרן הראשון שלו, מתכונותיו המקוריות, העצמיות וכו'", צריך לקרוא: "מן הקרן הראשון שלהם, מתכונותיהם המקוריות וכו'", וכן הלאה עוד סוף המשפט רבים במקום יחיד. בשורה מ"א, במקום "אולם כל הקנינים האלה אינם עוד קנינים טובים לאמן; אלהים עשה את זה ישר והמה מבקשים וכו'", צריך לקרוא: "אולם כל הקנינים האלה אינם עוד קנין טוב לאמן: אלהים עשה את זה ישר וכו'".

פ. לחובר.

שרום יעקב אברמוביץ.

III.

כסטיריקן קרוב הוא אברמוביץ למנדלי. מלא הוא חדוד והמצאה כמוהו, וכמוהו הוא גם חריף, ובקי כמוהו בהטית אצבע לשם דיוק עמוק ובשלוח יד לשם רמו והתוק. יודע הוא לדבר כמוהו בלשון נכח ולכוון אל הנסתר, להיות שונה הלכה זו ונותן דעתו על האחרת, להיות מדבר במישל וחידה, מוציא מקראות מידי פשוטם ודורשם כמין חומר, להיות דורש דרשות של יופי או של דופי ויוצא ונכנס בהן לפרדס העליון, והכל על מנת לשלוח משם חצים ואבני בליסטראות אל לבות בני-אדם, להיות גם מעקם פסוקים ואותיות כדי להוציא דבר המגנה את האחרים מפיו. בקצרה: בקי הוה אברמוביץ בכל דיני השגינות היהודית ובכל דרכי הלמדנות הזאת היהודית, להיות אומר מעט ומכוון הרבה, להיות משמש ב"כי" אחד בד' לשונות ולהיות שולח לשון כחרב חדה בעלת-פיפיות אל ארבע ריחות העולם. אברמוביץ הוא בזה יהודי, מן הטפוסים והאופיים שבין היהודים, יהודי שנון ולמדן, שכלי מלחמתו אשר עליו הם כלי מלחמתה של תורה. הסטירה הזו שלו היא סטירה יהודית, שיש בה מכל הפרטים והדקדוקים ומן המצוות הרבות והכוונות שתלו בה, בייצירה זו, יש בה אף מן המרירות הגדולה של זו, ממרירות של אנשים אשר התאכזרו עליהם הרבה, והם כאלמים לא ופתחו פיהם, עד אשר חמת אין-אונים עלתה וגדלה ונהפכה בקרבם לחמת תנינים. הסטירה הזאת, הרוח של הסטירה הזאת הוא רוח הסטירה היהודית, וכשהרוח הזה היהודי נח על אברמוביץ יש שהוא נעשה יהודי גמור, בכל היותו: הוא רק מיסר אז ומוכיח, מורה לבני-אדם דרכי החיים ומלמד אותם פרק בהלכות דרך-ארץ, מלים כפעם בפעם את שבט-מוסרו ויש שגם מכה פרצועה ורוצע. הוא מדבר או במשל ומליצה ויש שדבריו הם אז רק דברי חכמים: התבוננות מרובה וציוריות מועטה, כללים רבים בלי שיש אחריהם פרטים, לא תמיד הוא נותן או רשות לעין

לראות, הוא מלא או כרמון משפטים חרוצים ואמרים שנונים, פתגמי 'מוסר ומאמרי חכמה, ויש שנרמה לנו אז כולו כאיש המוסר והחכמה ולא כאיש האמנות.

אמנם גם אז האמן שבו, האמן שבאברמוביץ, לרוב מבצבץ ויוצא מבצבץ ויוצא ונישקף כשמש מבין העננים. השקפתו גם היא או 'בהירה ושקופה; מצטיינת היא בבהירות ובשקיפות מיוחדת, בבהירות ובשקיפות המיוחדת של האמן, של האמן המיוחד, אמן העין הרואה. ההשקפה של אברמוביץ מצטיינת תמיד בראיה חדה, הרואה מרחוק כמו מקרוב, ערפלי העננים, אשר מסביב לה, להשקפה זו, לא יעיבו את פניה, ובכל אופן לא יכסו אותה כולה. היא נשקפת תמיד מביניהם, מבינות לכל ערפלי העננים והעבים הללו, כשהיא מאירה, כשהיא מלאה עוד אור רב, השקפתו היא תמיד ריאליט ואובייקטיבית. רואה הוא דברים כהותם, הוא אינו נבעת אף פעם מפני התהום של מחשבותיו ואינו מאפיל אף פעם כדי שלא לראותה. הבהירות שהוא מכניס אל כל דבר ודבר היא הבהירות של האמן, של האמן הבהיר, בעל העין הרואה.

כן, גם במנדלי המוכיח והמיסר, החכם והמתחכם יש הרבה מן האמן, יש בו הרבה מן האמן אברמוביץ. אולם בכל זאת כשאמן אברמוביץ יורד למדרגה של מנדלי הוא מוריד על-ידי זה הרבה את שכינתו האמנותית. הוא מורידה או משמי האמנות הגבוהים והיפים ומצמצם אותה למטה ומעשרה של הזיים, של החיים המצומצמים, חיי מנדלי. שכינתו זו או בגלותא, היא אז עם מנדלי יחד בצרה. וגדולה היא הצרה ורבה בחיי מנדלי, עד שאברמוביץ מוריד על-ידה את שכינתו האמנותית ומצמצם אותה. הוא מוריד אז את שכינתו האמנותית אל מנדלי, למען העלות את מנדלי אליו, כדי לצרפו ולטהרו מכל אשר דבק בו בהמשך הזמנים והימים, כדי להסיר מעליו את אבק הדורות ולחזור ולעשותו אדם, אדם יפה ושלם במובן האמנות היפה של אברמוביץ. הוא לובש לזמן מה את כלי-זינו של מנדלי עליו, כדי ללבוש אתו ולנחול עליו את נצחונו.

אברמוביץ בוחר בכל מיני כלי-זין, אף בכלי-זינו של מנדלי, כדי להתגבר על מנדלי זה, על טבעו הרע והמגונה בעיני אברמוביץ. כנראה, רע כל-כך ומגונה טבעו של מנדלי בעיני אברמוביץ, עד כי חפץ הוא לעקרו בכל מיני כלי זין. חפץ הוא בכל האמצעים לזקוף את קומת היהודי שנכפפה, לישר ארצות שכלו ותבונתו, לרפא את שבר לבבו, לפתוח את סגור עיניו, לפתוח את הסגור של העינים הללו אף בעל-כרחן, בעל-כרחן של העינים, למען יראה בעיניו את העולם היפה שמסביב לו ושב אליו ורפא לו. חפצו לראות את היהודי כאדם, כאדם יפה ושלם, הוא כל-כך גדול, עד שהוא משתמש לשם חפצו זה בכל מיני האמצעים, אף באמצעים יהודיים למדי, אף באמצעים ישיש בהם בעצמם מכפיפת הקומה של היהודי, מהארחות העקלקלות של שכלו, מאי-הטבעיות שבאפיו, בהרגשותיו, במחשבותיו ובתהלוכותיו. לשם מטרה יפה הוא משתמש גם באמצעים בלתי-יפים.

הנה כך יש ונהפך לבו של אברמוביץ עליו כשהוא עובר על-פני "עמק הבכא".

(עוד יבוא)

גם במנדלי המוכיח והמיסר, החכם והמתחכם יש הרבה מן האמן, יש בו הרבה מן האמן אברמוביץ. אולם בכל זאת כשאמן אברמוביץ יורד למדרגה של מנדלי הוא מוריד על-ידי זה הרבה את שכינתו האמנותית. הוא מורידה או משמי האמנות הגבוהים והיפים ומצמצם אותה למטה ומעשרה של הזיים, של החיים המצומצמים, חיי מנדלי. שכינתו זו או בגלותא, היא אז עם מנדלי יחד בצרה. וגדולה היא הצרה ורבה בחיי מנדלי, עד שאברמוביץ מוריד על-ידה את שכינתו האמנותית ומצמצם אותה. הוא מוריד אז את שכינתו האמנותית אל מנדלי, למען העלות את מנדלי אליו, כדי לצרפו ולטהרו מכל אשר דבק בו בהמשך הזמנים והימים, כדי להסיר מעליו את אבק הדורות ולחזור ולעשותו אדם, אדם יפה ושלם במובן האמנות היפה של אברמוביץ. הוא לובש לזמן מה את כלי-זינו של מנדלי עליו, כדי ללבוש אתו ולנחול עליו את נצחונו.

אברמוביץ בוחר בכל מיני כלי-זין, אף בכלי-זינו של מנדלי, כדי להתגבר על מנדלי זה, על טבעו הרע והמגונה בעיני אברמוביץ. כנראה, רע כל-כך ומגונה טבעו של מנדלי בעיני אברמוביץ, עד כי חפץ הוא לעקרו בכל מיני כלי זין. חפץ הוא בכל האמצעים לזקוף את קומת היהודי שנכפפה, לישר ארצות שכלו ותבונתו, לרפא את שבר לבבו, לפתוח את סגור עיניו, לפתוח את הסגור של העינים הללו אף בעל-כרחן, בעל-כרחן של העינים, למען יראה בעיניו את העולם היפה שמסביב לו ושב אליו ורפא לו. חפצו לראות את היהודי כאדם, כאדם יפה ושלם, הוא כל-כך גדול, עד שהוא משתמש לשם חפצו זה בכל מיני האמצעים, אף באמצעים יהודיים למדי, אף באמצעים ישיש בהם בעצמם מכפיפת הקומה של היהודי, מהארחות העקלקלות של שכלו, מאי-הטבעיות שבאפיו, בהרגשותיו, במחשבותיו ובתהלוכותיו. לשם מטרה יפה הוא משתמש גם באמצעים בלתי-יפים.

אולם יש, שאברמוביץ כמו רואה, כי כל האמצעים הרבים, היפים והבלתי-יפים, שהוא משתמש בהם כדי לקרב את היהודי אל משרתו היפה, אינם מקרבים אותו בכל-ואת התקרבות גדולה אליה. יש שהוא כמו רואה, כי המום שזמצא בנופו ובנפשו של היהודי, הוא קבוע יותר מדי בטבעו ובאפיו, בטבע חייו זה כמה וכמה דורות, ואין הדבר עשוי שיתכמל מפני לעגו ושחוקו הרב, או רגשי רחמים גדולים ורבים תוקפים את אברמוביץ, את האיש, שנרמה, לכאורה, להיות רק רגז וכעסן. המון רחמים מתעוררים בלבו ולבבו נעשה רך וכמו נמס כולו. הוא נעשה אז מלא על כל גדותיו אהבה ונענועים וכמו מעביר הוא פתאם כל עוונות עמו. הקטיגור סוגר אז את פיו ואת מקומו לוקח הסניגור, או הוא רואה, כי "הקבציאלים האמללים היו יושבים בשלים ולא עשו וגם לא יכלו לעשות כלום נגד הדלות הקשה ופגיעה הרעים" ("בעמק הבכא" 140). אז הוא רואה, כי זה שהיהודים הקבציאלים חיים בעולם שאינו שלהם, יושבים כאן ורואים חלומות באספמיה, מצפים תמיד לנסים

אולם יש, שאברמוביץ כמו רואה, כי כל האמצעים הרבים, היפים והבלתי-יפים, שהוא משתמש בהם כדי לקרב את היהודי אל משרתו היפה, אינם מקרבים אותו בכל-ואת התקרבות גדולה אליה. יש שהוא כמו רואה, כי המום שזמצא בנופו ובנפשו של היהודי, הוא קבוע יותר מדי בטבעו ובאפיו, בטבע חייו זה כמה וכמה דורות, ואין הדבר עשוי שיתכמל מפני לעגו ושחוקו הרב, או רגשי רחמים גדולים ורבים תוקפים את אברמוביץ, את האיש, שנרמה, לכאורה, להיות רק רגז וכעסן. המון רחמים מתעוררים בלבו ולבבו נעשה רך וכמו נמס כולו. הוא נעשה אז מלא על כל גדותיו אהבה ונענועים וכמו מעביר הוא פתאם כל עוונות עמו. הקטיגור סוגר אז את פיו ואת מקומו לוקח הסניגור, או הוא רואה, כי "הקבציאלים האמללים היו יושבים בשלים ולא עשו וגם לא יכלו לעשות כלום נגד הדלות הקשה ופגיעה הרעים" ("בעמק הבכא" 140). אז הוא רואה, כי זה שהיהודים הקבציאלים חיים בעולם שאינו שלהם, יושבים כאן ורואים חלומות באספמיה, מצפים תמיד לנסים

שְׁלוֹם יַעֲקֹב אַבְרָמוֹבִיץ.

IV.

„בעמק הבכא“ הוא ספר של רחמים, מדת הטובה של אברמוביץ. מדת הרחמים שלו, מרובה הפעם ממדת פורעניות, ויש שהיא מרובה כל-כך עד שמגיעה לגבול הרחמים, אב הרחמים לכל עניי וחולי עמו. הוא פותח את פיו לאלמים ואוסף אליו את כל האובדים והנרחים, גם את אלה שהוא בעצמו הדיחם מעל פניו. החשך והדלות, שנחשבו לאברמוביץ ברוב ספריו להטא לישראל, להטאת לא יוכל כפרה, הנה כמו נעשו בספר זה למצוה, למעשה טוב ויפה, הראוי מצד עצמו לקבלת שכר. יאה כאן עניותא לישראל, ומי שהוא עני אברמוביץ עושה אותו גם יפה, מוסיף לוית חן מיוחדת לפניו ולמעשיו והם מעלים חן לפנינו. לא זה בלבד, שהוא נזהר בספר זה בבני עניים, כהירש'לי ומשה'לי, ומהם יוצאת לנו פה תודה, אלא שהוא נזהר גם בכבוד אבותיהם, בכבוד לייזור=יענקיל בעל=התפלה בכסלון העיר בימים-נוראים ובכבודו של שמואל'יק הסמרטוטר, שניהם יהודים „קבציאלים“ אמתים, שיש בהם גם ממדת כסלון ובטלון. הוא רואה עתה את שניהם כטפוסים אידיאליים ושופך עליהם אור של אידיאליות. אברמוביץ כמו מוצא פתאם, כי „אין לך דבר מסוגל לפיוט במדה מרובה כל-כך כמו העניות“. והרבה דברים הוא מוצא עתה בעניות: „עניות מחכימה; עניות מכשרת את הגפש להרגשה ולמדות טובות; עניות מרבה שלום בית, מקרבת לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם“ („בעמק הבכא“ 303). אברמוביץ מוצא עתה בעולם זה של עניות כל טוב וכל יפה וכל נעלה, והוא מיפה ומעלה את העולם הזה, מעלה אותו ונותן לו זיו מיוחד, אור של מעלה. הוא מכתיר אותו כתר עליון. הוא שופך על עולם העניות זה את רחמיו המרובים, שופך אותם כל-כך עד שמרכך את הקליפה החיצונה, הקשה של עניות זו והיא יוצאת להאיר באור פנימיותה.

אכן חודר אברמוביץ הפעם יותר אל פנימיות הדברים מאשר הוא שם לב אל החיצוניות שלהם, רואה הוא יותר ללבב. יתר על כל ספוריו של אברמוביץ מכנים אותנו „בעמק הבכא“ אל העולם הפנימי של היהודי, פותח לפנינו את לבבו. הסניגור מבקש לו טעם והסברה לסניגוריותו, פתח חרטה, להתחרט על שרחה קטיגור לאנשים האמללים האלה.

הנה כי כן רואה אברמוביץ הפעם את האנשים האלה. הוא רואה אותם אמללים, ואינו דן אותם ולא מוכיחם ולא מיסרם, אלא מרחם עליהם. אנשים שחיים בלי אור, בלי איד, בלי חדוה, בלי סביבה, המקום אינו מקומם והזמן אינו זמנם, אנשים כאלה ראויים לתוכחה או לרחמים, ויש שמדת התוכחה גדולה ומכריעה את מדת

הרחמים, ויש אשר גם להפך, מדת הרחמים מתגלגלת והולכת כל-כך עד שהיא מכריעה את מדת התוכחה, אם תוכחה או תוכחה גדולה, מרה: כל הארס שבנשמת היהודי, כל המרה השחורה והאפלה של חיו השחורים והאפלים, ואם רחמים, הגה כל מדת הרחמים, כל המדה הגדולה של רחמים ורחמנות אשר בלב האדם הראוי תמיד לרחמים, כל נאד הדמעות של אלפי שנות גולה כאלו נאסף פה, בספר הזה, מקונן פה הזמיר הישראלי, בעל-התפלה בימים הגוראים, ושופך את גפשו בתפלת „אתה זוכר“ ובדברי הנביאים, מסלסל בגרונו את „זכרתי לך חסד נעורידך“ ומעיו הומים לימים עברו כמו שלבבו צר עליו ומלא צרה ומצוקה לכל אשר הוא הוא ומרגיש בימיו, היהודי בוכה או ומתהטא כילד קטן, „כילד קטן משרבב שפתיו, דמעתו על לחיו ומתגעגע והומה בקול בוכים: אוי, אבי, אב הרחמים! אוי, אוי, אבי שבשמים!“ ואתו בוכה גם מנדלי מוכר-ספרים, הרואה ומרגיש זאת, וגם אברמוביץ הציר, העומד עליו, מסתכל בו, ורואה את כל תנועותיו והעויותיו, גם הוא בוכה עמו, גם הוא יש שעוזב עתה את מכהול הצירים שלו ולוקח כנור ומנגן בו לרוח היהודי ההומה בקרבו ולרוח המנשבת מסביב. אין הוא עוד די אופיקטיבי וריאלי, די ציודי ותאודי, אלא הוא בנגון מנגן, מנגן לפי הנגון העולה מלב היהודי ההומה... אף הצירים הם עתה רכים יותר ולבביים יותר, האור הוא רפה יותר ויותר כדה, כאלו נשקף מבעד לאד דק כחלחל, אד העולה מתוך דמעות עינים רבות-רבות...

גם בשעה שאברמוביץ נגלה לפנינו כמלא רחמים קשה להבדיל בינו ובין מנדלי. הוא מקרב או את היהודי מאד, עד שנעשה קרוב אליו מאד. הוא מלא או אנתה כמזהו, וכמהו הוא נאנק אנקת חשאיך ודמעות חשאיות מתגלגלות ומשתפכות על לחיו. הוא כמו משלים או את היהודי ואת חיו וכאלו מוצא אותם שלמים ויפים, הוא כמו שוכח לרגעים גם את זה לעומת זה, אשר עשה אלהים, את זה שעשה אלהים את היהודי שונה מסביבתו ומובדל הימנה, עד שאין קשר שלם ואחדות שלמה בינו ובין מקומו, בינו ובין זמנו. הוא כאלו שוכח את זה, שהיהודי לבדד ישכון בין הגויים ועל סביבתו לא יתחשב, בשעה שאברמוביץ נעשה למלא רחמים הוא כאלו אינו רואה עוד את מקור הרחמים שבלבו, אינו רואה מעין זה מאין הוא בא, מדוע זה הוא מרחם כל-כך את היהודי ולמה זקק זה כל-כך לרחמים, הוא כאלו אינו רואה עוד את הכתל המבדיל בין החיים הפנימיים של היהודי ובין החיים שמסביב, כתל זה שעשה את החיים של היהודי לנבדלים ומשונים ויוצאים מכל גדר של טבע, החיץ הזה כמו גפס עתה, עתה לא עוד „הזמיר בנגינות וישראל בקינות“, אלא כשפני בן ישראל או בת ישראל זעומים, „בן פני השמים זועפים ומתקדרים בעבים, ואור העולם כולו אומר אבלות“. בשעה כזו „עשב שדה וירק דשא נובלים, עצים כפופי קומה מזדעזעים לפני רוח ומיבבים ואומרים קינות על העלים המתחילים להתכמש ועל הקרחה בצמרתם עשרת ראשם, בעלי כנף אבלים, עומדים עצובים איש על סבכו ואיש על סעיפו, מתגרדים בחרטומם תחת כנפיהם, נושאים עין ומביטים כה וכה, מנדנדים נוצתם ופוצים פה וגיהקים ונכנסים לתוך קניהם וישנים בלא קריאת שירה של ערבית...“ („בעמק הבכא 288). כשבן ישראל חי חיים של צער, ינע למצוא את מחיתו ואינו מוצאה, מתענה על עסקי פרנסה ואין לו, או „הירח משמים משגיח אל מחוזה-תנוגה זה והיה עד בפרנסת בני ישראל“ (שם 295). הוא רואה או „את עניו ואת עמלו ואת לחצו, ועל חוג שמים מתהלך לו אט וצורתו עצובה –“ (עוד יבוא)

שְׁלוֹם יַעֲקֹב אַבְרָמוֹבִיץ.

V.

בין ירחמים לרוגזי זוכר אברמוביץ תורת אבות ומוסרם וחסדם ותוכחתם. בכוס היגון שלו ובכעסו הוא נכר כאמן יהודי. מכאן ואילך הריהו ציר, ציר בהיר המראות, אספקלריה מאירה, אשר ממנה נשקפים לאור בהיר פני אלה הקרובים אליה. כברכה מוצנעת זו בין חופיה, רואה ואינה נראית, כן עין זו, עין העולם, מביטה לנכח לה ואינה מגלה את אשר במעמקיה. אין אברמוביץ מספר לנו על-דבר עולמו הפנימי, על-דבר עצבו, משושו, שברו, מאוייו, שאיפותיו, תקוותיו; עולמו זה העולם אשר מסביב לו, הייו הם חיי מנדלי, וגם חיי מנדלי אינם היים שלו, אלא חיי אלה שהוא נושא בקרבו ושהוא בא עמם במגע ובמשא.

בוקר. הם הולכים ונעשים לתמונה פיוטית שלמה רבת-אור. נטיה יתרה יש לאברהמוביץ בכל ספריו להיות זוכר נשכחות וכותב זכרונות: התייחסו שהיו לזכרון במוח ולקבועים ברוח, הנה הם היוצרים תמונה, תמונה שלמה ושלמה. הנה המרחק המטהר ומשוה ומישר ומתבר ומאחד ויוצר את השטח האחד. לפיכך נוטה אברהמוביץ תמיד לתאר את חיי העבר, את מה דהה, את מעשי האבות, שהוא רואה אותם רק סימן לבנים, את הנטיה הזאת יש להכיר בכל ספריו, וכשהוא נוטה ממנה הוא נוטה מן הדרך (ספריו מהחיים החדשים, עד כמה שאינו רואה אותם המשך מחיי העבר, הם פחותים מאד בערכם, די להזכיר, לדוגמא, את "השערה"). אולם נטיה עיקרית זו, האמנותית, נתערבה ביתר ספריו בנשיות אחרות, בלתי-עיקריות כל-כך וגם לא-אמנותיות כל-כך, והן אשר היו בו להטותו כפעם בפעם מן המסלה, פה בספר הזה, האחרון, כאלו נחל את הנצחון האחרון על כל הנשיות האלה, הצדדיות, וכשרונן, כשרון הציר שלו, נגלה פה לעינינו בטהרתו.

ספרו האחרון של אברהמוביץ הוא כולו ספר של אמנות. יש ספרים בין ספריו של אברהמוביץ, העולים על ספר זה בבחינת אחרות, אם בבחינת העומק והרוחב, עומק ההשגה ורוחב התפיסה, ואם בבחינת הרגש, הפועם בהם בחזקה, אבל בבחינת האמנות אין דומה לו בין ספריו. אין דומה לו בבחינת האמנות השלמה והשלמה. יש בו משלות האמנות ומן השלמות שבה ואף ממדת הצמצום שלה. כאיש הצבעים יש לאברהמוביץ, לפעמים, נטיה יתרה לגבי גדישת צבעים, יען כי הלבוש התיצוני מושך את לבו, לכן יש אשר הוא משחד בעדו מכתו ועושה אותו מלא ביותר, מלא ביותר צבעים, אוהב הוא לעמוד הרבה על הפרטים ומצייר אותם בכל הדקדוקים, שש הוא בגונים, ולכן הוא אוהב את צבע הרקמתים. מדת צבעיו אינה לעולם מהלכה, אבל יש ויש שהוא גרושה, מלבד בספר הזה, האחרון, שהוא שומר בו על המדה הראויה. ביתר ספריו של אברהמוביץ הננו רואים זאת רק לגבי ציורי הטבע, ורק לגבי ציורי הטבע אין אצלו גדישת צבעים, לגבי ציורי הנוף והסביבה הציר שבו מתגלה תמיד כבעל חוש ציורי עמוק ודק. יראת הכבוד שלו מפני ההוד שבכדיאה היא כל-כך גדולה, עד שהוא מוצא לו כמעט תמיד את המדה הראויה של צבעים, למען תאר אותו. כאן אין אברהמוביץ מוסר אף פעם את עטו למנדלי לכתוב מפיו, אלא מצייר בעצמו ומתאר בעצמו, מצייר ומתאר בחוש ציורי ותאורי גדול ורב, מה שאין כן בתאורים וציורים אחרים, פה יש אשר רוח הציור והתאור סר ממנו לרגעים, ובמקומם באים הצבעים, הצבעים המאליפים, את זה אין למצוא בספרו האחרון, בספר חיון, שהוא כולו ספר של אמנות.

(עוד יבוא)

אף הספר "חיי שלמה", אשר בו אמר אברהמוביץ לפתוח את ספר החיים שלו, גם הוא כאלו מספר לנו רק ספור מהחיים, "בימים ההם".

הספר "בימים ההם", שהיה ראוי להיות על-פי תכונתו ותכניתו לספר היותר סוביקטיבי שבין ספרי אברהמוביץ, הנה הוא כמעט האוביקטיבי מביניהם. דומה, שבספר הזה, ספר חיון של אברהמוביץ, הגיע אל כנה להיות רק מה שהוא, להיות רק ציר. הספר הזה הרי חסר אף את המסגרת החיצונה של הספור. הנה כאן ציורים, בודדים לעצמם ונבדלים לעצמם, באים אחר ציורים ותמונות רודפות תמונות, תמונות של חיים ותמונות של טבע, ואלה הם חיי שלמה, הוא חי בזה שהוא רואה, בזה שהוא מתבונן, הוא ישנו יותר – כמו שהוא אומר בעצמו בהקדמתו לספרו – ב"עמוד והתבונן" מאשר "בקום ועשה". כח הפרצפציה גדול ורב אצלו על הכח הפנימי, המפכה ועולה מתוך מעין פנימי נסתר, מתוך רצון עור של הויה עורת, או גם לא עורת, אלא בלתי נראית, בעיקרו אין הוא חוזה, אלא רואה. הנה הוא מספר לנו באותה ההקדמה, כי כשהוא רואה את עצמו ילד, הנה הוא רואה את עצמו "אין בהגלים ועתים עומד, עיניו מושטות על כל סביביו ואזניו קשובות וזקופות כאזני הארנבת" ("בימים ההם" 178). הוא ידע גם אז, כמו שהוא מספר שם, "שיחת הצמחים וורועי הגנה, השיר שהמים הנזולים מבעבעים ואומרים, ומה הצפרדע מקרקרת, שקועה עד צוואר באגם נרפש ולוששת עיניה הגדולות", והוא גם נענה לה בקול וכמוה ידע לקרקר. וכך ידע להיות גועה כפרה, הומה כמו החתול ומצפצף בצפור, החיים של אלה אשר מסביב לו היו חיון, הנה הוא מספר לנו גם בספר עצמו, כי בהיותו נער, "היה מהיר להכיר בטביעות-עיניו כל תנועה זרה ודיבור משונה של אדם ומפליא לחקות אותם בכל פרטיהם מעשה אמן" (שם 198) "חיי שלמה" הם חיון של ליפא-הראובני ושל אייזיק נפחא והירצל הנגר ושל ר' חיים ור' בר ור' יוסף ושל יחנה-סוסי וחיה-גרונא ועוד יהודים ויהודיות כיוצא בהם, מלבדם ידע וראה עוד את הנכרים ואת עולם הנכרים, את עולמו הגדול של אלהים בשמים ממעל ובארץ מתחת, הוא חי את כל אלה אשר ראה ואשר ידע ואלה היו חיון.

אכן ב"חיי שלמה" נגלו לפנינו חיי האמת של שלמה (כך קרא אברהמוביץ לעצמו בספר-חיון; לא מנדלי, שהננו מוצאים אותו הפעם, בהקדמה, בתור מוכר ספרי שלמה ומוציאם לאור, אלא הסב שם שלום לשלמה), כחיים של איש אשר השלמה האפית, הפיוטית שלו, אברהמוביץ נגלה פה לפנינו כולו כמספר, שמספר מאשר נקרה והיה "בימים ההם", בלי אשר ישחק ואשר יבכה, כי אם אשר יתאר, רק לעתים רחוקות מאד הוא טובל פה את עטו במרה אדומה או שחורה. הוא מספר פה, בספר הזקנה, מאשר ראה בימי הילדות הרחוקים, והדברים מקבלים את הצבע והגון של הימים ההם, ימי הילדות, הזכים ושהורים ושקופים ובהירים כענני

ובתלמוד, התמונה של "היה מדלך", "היה אומר", "היה נוהג" וכיוצא באלה. גם בזה הוא מתקרב אל ההנהגה ואל תאור הדברים כהווים ומנהגים ונחים.

כאמור, משתמש אברמוביץ בתמונת העתיד עוד פחות מאשר בתמונת העבר. דומה כאלו היתה לאברמוביץ מעין נטיה נגד העתיד, הנותן מקום לרמיון להתנשא ולהתרומם ולנתק לנמרי את אסוריו הארציים, המציאותיים. כמעט שאין אברמוביץ משתמש אף בתמונת העתיד, הבאה בתנ"ך במקום עבר, הנמשך והולך זמן ידוע, זאת התמונה של "ואד יעלה" ("ואד יעלה מן הארץ" - בראשית ב' ו') "ככה יעשה" ("ככה יעשה איוב" - איוב א' ה') וכדומה. במקום תמונת לשון זו, התנב"ת, הוא נותן כמעט תמיד את התמונה התלמודית של מעלה, זו שנוכחה למעלה*).

אמנם היתה, כנראה, עוד סבה אחת, אשר הסבה בזה, כי אברמוביץ יבטל את התמונה התלמודית על פניו זו התנב"ת, זה שבקש בסגנונו את הבהירות ואת השלמות של צבע הלשון. הוא היה נזהר פה מפני טשטוש הגבולות ומפני הערבוב של סדר זמנים, מפני זה גם לא היה דרכו להשתמש בואו המהפך, אם להפוך את העתיד לעבר ואם לעשות את העבר עתיד. בזה הפך אברמוביץ את כל סדר הבנין של המשפט העברי, של המאמר העברי, ועשה אותו מסודר ושקול וקצוב ומדויק. המאמר העברי, הפנטסטי במקצת, שנופיו עולים תמיד למעלה והולכים ומסתבכים שם ומתלכדים באין-סוף שבין העבר לעתיד, נעשה אצלו פשוט יותר והגיוני יותר. הוא עשה את הפרווה העברית פרוזה.

ועל-ידי כך התקרב אברמוביץ ממילא בדרכי לשונו וסגנונו אל דרכי הלשון והסגנון של המשנה והתלמוד (עד כמה שיש בזה האחרון מיסודות הלשון העברית). שפת הנשגב של התנ"ך היתה בכלל נשגבה ממנו ומרוחו הציור-ריאלי. מי שמראה עינים עיקר גדול לו מהלך-נפיש ולא מעיו הם ההומים בקרבו ואינם נותנים דמי לו, אלא העולם שמחוצה לו מושך את לבו ועיניו אחריו - זה לא יסתפק במועט שמות-העצם ושמות-התאר שבתנ"ך. עולם מלא לפניו, וכנגד עולם מלא זה, המלא יצירות וצורות, הוא צריך לכוון עולם מלא של שמות-עצם ושל שמות-תואר, והתארים צריכים להיות תארים ממש, המתארים ממש את החיים, ולא הפלגה ציורית, הגזמה דמיונית של מי שתווה הכל ברוחו ובדמיונו. וכך אנו רואים את אברמוביץ שולח את ידו בגודי הספרים העברים הרבים שמהתנ"ך ועד הנה, מבקש ומוצא בהם הרבה להעשיר את לשונו, למען תהיה לשון המראות. הוא לקח פה מן האגדה ומן המדרש, מסדור התפלה ומסדר ההגדה, מן הסליחות והקינות והפיוטים ומספרי החקירה, הדרש והפשט, אבל מנרע בספריו החלק של בעלי המשנה, שהשתמש לא רק באוצר מליהם הגדול והרב, אלא גם נטה לתוקיהם בלשון ולדרכיהם בסגנון, שהם דרכי ההלכה. פה היתה בכל מלה ובכל סדר של מלים נפקא-מינה להילכתא, וממילא היה פה הכל מדויק וקצוב וקבוע בגבולותיו.

אם גם חרוש הוא סגנונו של אברמוביץ לגבי סגנונם של אלה מהסופרים העברים שקדמו לו בספרות החדשה או לגבי אלה שהיו בימיו, איננו בכל-זאת סגנון חדש. אדרבה, אברמוביץ לקח לו מן הקבוע בלשון, בספר ובחיים, מן המוצק והמחובר ביותר אל הנשמה היהודית, מזה

(* אפשר שהיתה פה השפעה לשפה היהודית-המדוברת, אשר על פיה עיבד אברמוביץ את רוב ספריו העבריים. ה"אימפערפיקטום" הגרמני איננו ביהודית-המדוברת, ותמונת ה"פערפיקטום" דומה פה ממש אל תמונת ה"אימפערפיקטום" שבמשנה, ולכן אפשר שכאשר הגיע אברמוביץ לידי כך להיות מתרגם את ספריו מיהודית-מדוברת לעברית היה מתרגם בזה פסוק בצורתו. השפעה מעין זו יש אולי להכיר גם בפרטים אחרים שבסגנונו. אברמוביץ כותב לרוב "בו ביום", "באותו יום" במקום "ביום זה", "באותה שעה" במקום "בשעה ההיא". הקדמת כנוי הרומז לשם כאן היא על פי הארמית ("משפט לשון המשנה" לרא"ה ווייס עמ' 4) ומתאימה היא אל היהודית. דברים משותפים כאלה יש עוד לפצוא בסגנונו של אברמוביץ.

פ. לחובר.

שלוש יעקב אברמוביץ.

VI.

בכל מקום שאברמוביץ בא ועומד לפנינו כמו שהוא, הרי לאמננה שלו, המיוחדת, עמוץ בכל מקום שהוא נגלה אלינו כשהרתג, הרי טהרת הציור והמדות המיוחדות של הציור מבהיקות לפני עינינו ומאייחלת לנו. וזה יש לראות הרבה ולהביר בסגנונו, שככל סגנון של סופר מובהק הוא האדם המובהק. סגנונו של אברמוביץ הוא כולו סגנון של מצייר, סגנון של אדם, הרואה את הדברים הווים ונחים ומנהגים לפניו, ולכן אין אברמוביץ מדבר אלא בהנהגה, אין דרכו של אברמוביץ להיות פונה הרבה בדבריו כלפי העבר, המנוסה מעינינו, ועוד פחות מזה כלפי העתיד, הרושה בערפל. גם פה, או ביותר פה, הוא שם לב אל היש, אל זה שיש לראות ולהראות. בהפככם הרבה בספרי אברמוביץ תמצאו זעיר שם זעיר שם פעלים שנתנו לפנינו בתמונה של עבר, תמונה זו, החשובה כל-כך בספור המעשה, בספור על-אודות מה שנעשה, נקרה והיה, אבל תמונה זו של לשון הילכתא ובמלה בששים תמונות של הנהגה, שמתארות את הדברים כהווים ונראים ומנהגים לפנינו, ולא זה בלבד, אלא שגם בהשתמשו בתמונת העבר אין דרכו של אברמוביץ להשתמש הרבה בתמונת העבר הפשוטה, המחלטה, הרגילה בעברית, בתמונת העבר התנ"כית, המראה על הפעולה שנעשתה פעם ונגמרה מלאכתה ועשיתה פעם אחת, אלא בזה שמראה לנו את פעולת העבר כהנהגה זמן ידוע, כיש ונמצא ונמשך איזה זמן, זאת תמונת העבר, שהגנו מוצאים פעמים רבות במשנה

שהמראה שלו איננו עוד בבחינת שמא, אלא כרי הוא לכל. לצורך הדיאלוגי
שבאברמוביץ היה עיקר גדול, כי הצבעים יהיו ריאליים, אמתים. כמו
שמן הצורך הוא שיהיו שלמים ורבים, כך הם צריכים להיות נאמנים
ובטוחים. הם צריכים להיות ידועים לכל, ורק מן הידוע ועל ידו אפשר
לעלות ולבוא אל הבלתי-ידוע.

(סוף יבוא)

שלוש יעקב אברמוביץ.

VII.

גם על-פי סגנונו נסר אברמוביץ כציר, כציר ריאלי, ולכן יש לו בעיקר ענין עם העולם הנגלה ואין העולם הנסתר, העולם האי-ידוע ובלתי-נרא, תופס מקום רב בספוריו. רק לעתים רחוקות מאד עולה פה הנפש מעלה ודופקת על שערי שחק. לא רק שאין אברמוביץ נותן מקום רב בספוריו לחיי הנפש של היהודי, לחיי הדבקות שלו בתורתו ובאלהיו; לא זה בלבד שאין הוא יודע את סערת אלהים, אשר יש ותצא פתאם ותאתו בציצית ראשו של האדם ותצנפחו צנפה אל עולם אחר, למעלה מזה, שהוא נתון בו, אלא שבכלל אין הוא יודע הרבה את סערת הנפש, אין בספוריו תאות נפש עזה, בערה שתצא ותהיה ללהב גדול. אין הנפש פה חורגת ממסגרותיה. הנפש בספורי אברמוביץ היא כח פועל בגוף, וכח הפועל הוא כאן כולו בנפעל. כל מה שאברמוביץ ראה והראה בספוריו יש בו נפש, תיות, נשמה, אבל כל הנפש הזאת וכל החיות והנשמה — הכל נמצא בתוך גוף וגלום ומעוטף בו. אין הנפש יוצאת פה מגדרה ומהותה והיתה להויה בפני עצמה. עולם הגשמות איננו כאן עולם מיוחד, נבדל לעצמו. לכן בקראנו בספוריו של אברמוביץ אין אנו עדים למלחמת נפש עזה של גבוריהם. אין אנו רואים כאן התרוצצות גדולה של הכחות הפנימיים אשר לאדם והתנגשותם יחד. כמו כן אין אנו רואים כאן התנגשות גדולה של עולם פנימי זה בעולם פנימי אחר, מלחמה גדולה בין שאיפות לשאיפות, בין מאויים למאויים. אין כאן מן הפתום של החיים, מן ההתעוררות, ההתרוכמות וההתלהבות — הכל כאן מציאות. החיים הם כאן מישור רחב, שאמנם יש בו גבעות החוגרות גיל וגם פחתים ובורות ומהמורות, אבל אין כאן רכסים גדולים ובקעות, שיאי הרים ועמקים גדולים לרגליהם, תהומות הפתוחים מתחתם.

כך הם בספוריו של אברמוביץ חיי בני אדם וקרובים אליהם גם החיים של יתר בעלי החיים, ואף של היצורים שאינם חיים, אלא צמתים וגדלים. ואף הדומם יש שעולה פה ומתעלה למדרגת החי. עינו החיה של האמן אברמוביץ היתה מחיה הכל, אולם גם את החי באמת לא העלתה למדרגה יותר גבוהה הרבה מזו של יתר בעלי-החיים. האדם כעץ השדה הם בעיני הציר-האמן יסוד ציורי, מוינה של צבעים וכתמים. לפיכך אין אברמוביץ רואה הבדל יסודי, עיקרי, הבדל איכותי, בין הסוגים השונים מסוגי הבריאה. הנה הוא מספר לנו כי עוד בהיותו נער נצנץ בו הרחר זה: „אדם ובהמה, שמחומר אחד קורצו ובשר-אדם הם, אפשר רוח אחד לכל. וכל בעלי-החיים, כיון שרוח ולב ודאשים להם, מרגישים יגון ושמתה, צער ועונג

כבני-אדם. הרהורי זה לא היה מאותם הרהורי-לב, שעוררים לשעה כעננים ועובדים ובשלים, אלא נקבע בלב ב" (ספר הבהמות" 214), וכיון שהדבר נקבע בלב, הוצא זה בכל אשר פנה, ואף בספרים מצא ראה אחר-כך, "שגם לבעלי חיים יש דעה וקניני-הנפש שונים לחיות בהם, ויש להם דבור, מדות ומוסרים וכו', חוקים ומנהגים ומשפטים, ואפשר גם דת ואמונה וכו' נתן הבורא בלבם, אף הם נפרדים לתולדתם ולמיניהם, כלומר, לאומותיהם, ובאומה אחת בעצמה מדרגות-מדרגות זו למעלה מזו וכו', יש ביניהם בעדי-מדות משונים - רעים וטובים; רתתנים ונחלים; פראים ובני-תרבות וכו' וכו', יש ציקנין, צדי-עין ואבורים, ויש רחמנים וטריבים, שמוסרים נפשם על הצלת נפשות בשעת הסכנה" (שם 215), בקצרה: כל מה שיש באדם יש כנגדו גם בבעלי-חיים אחרים "ורוח אחד לכל", וברוח זה מצויר אברהמוביץ את ציוריו ונותן לפנינו אדם ובהמה, וגם חי וצומח ידומם במפלת יד אחת ובתנועה אחת סריוות של מכתול הצירים שבידו, אין הוא נותן בציוריו חשיבות מיוחדת לאדם ואינו מחשיב אותו כ"גור הבריאה", אין הוא מעטר אותו עטרה מיוחדת ואין הוא נותן עליו את העתו במיוחד, יתר על כל בעלי חיים, שנכנסו לתוך גבול ציוריו, אדרבה בני האדם נמשלו בעיניו לא-אחת לבהמות וכשהוא מדבר ב"ספר הבהמות" וביתר ספריו על הבהמה יש שהוא מכניס לתוך גדרו גם את האדם, הן גם בני-ישראל באהבתו ובחמלתו אותם, כשהוא רואה אותם מוכים ורצוצים, נדמן בעיניו לסוסה...

תכונה זו של אברהמוביץ, שגדמתה לכאורה להיות בלתי-קבועה כל-כך ועראית, הנה כשאנחנו מעיינים בה יפה יפה והננו מצרפים אליה את יתר קוי תכונתו של האמן הזה, שכבר ראינו והתבוננו בהם, קו לקו, קו לקו, ודגה לפנינו תכונת נפש עם נטיה מובהקת אל הריאליזם, אל השגת-עולם די-טבעית וחמרית, לא לחנם מדבר אברהמוביץ על מעשה האמנות שלו כעל מעשה הטבעיים ואומר ש"כדרך הטבעיים, שמתבוננים בטבע הברואים ומדברים על הבהמה ועל הרמש ועל כל בעלי-החיים למיניהם", כן הוא "מסתכל בנסלונים ומבין אל כל מעשיהם", ולאחר שנגלו לו תעלומותיהם, ארחם ורבעם, שבתם וקומם וכל דרכיהם של מין הברואים הללו, הוא מצויר אותם בעט סופר כמו שהם בטבעם וצביגנם" ("בימים ההם" 168), כדרך הטבעיים הוא גם מדבר על בני-אדם בעל "מין ברואים". וזאת היא ההשגה שהיא משיג את בני-אדם בכל ספריו, הוא משיג בהם בעיקר את הצד המיני, הכללי, את הצד שבו הם שווים זה לזה, ולא את הצד שבו הם נבדלים ונפרדים זה מזה, ורכו בספוריו להיות תופס את הכללי, ולא את הפרט, אולם גם הפרטים שהננו נפגשים בהם בספוריו אינם פרטים לעצמם, אלא פרטים מכלליים, פרטים שיצאו מן הכללי ללמד על הכללי, אין אנו מוצאים בספוריו לא את האדם האינדיווידואלי, המיוחד והנבדל לעצמו, בעל הנשמה היתרה על נשמת הכללי, אף לא את המפוס (כי גם המפוסיות היא צורה רוחנית, יחידית, אינדיווידואלית, של מספר בני-אדם), אלא את האדם כדלק מן המין, מן הכללי, בספוריו של אברהמוביץ, כבספריהם של הטבעיים והרציונליסטים, חי חיי עולמים רק הכללי, המין, אולם הפרטים אובדים ונסערים במוץ יסוער מגורן...

מהשגת-עולם זו הטבעית, שטבעית היא לגמרי לגבי האמן הריאלי, אמן העין הרואה, יוצא ממילא זה, שהננו רואים ומוצאים בספריו של אברהמוביץ יחס של התנגדות פנימית לגבי כל מיני בני-אדם, שאינם "טבעיים" די-צרכם, שאינם די ריאליים וממשיים, לא רק שהציר שבו רואה נפשות פורחות כאלה, הפורחות באויר ואין להן יסוד איתן על מה שיסמוכו, משונות צורה ונלענות והוא מלגלג ולועג להן, אלא גם האדם, כל האדם מתקומם נגדן ונלחם בהן, הוא נלחם בהן בכל אשר יוכל ובכל אשר ימצא, לא רק בשעה ששכינת-הצחוק שורה עליו הוא רואה את האנשים כבנימין השלישי, ההולכים למסעיהם, לבקש להם ארצות שחזו

ברוחם, כמשונים ונלענים, אלא גם בשעה של כובד-ראש ביותר, בשעה של מהומה ומבוכה גדולה בקבציאל, "בימי הרעש", גם אז מוצא לו מקום להיות נלחם באלה הנוסעים ועולים אל הארץ שהיתה להם, ולא רק בנוסעים האלה הוא נלחם, שנסיעת רבים מכם היתה בודאי נסיעת תפוזן, "הליכה מבוהלת", כמו שהוא קורא לה, אלא הוא נלחם גם באלה, שעוררו לנסיעה זו, שעוררו בכלל את הדמיון להרקיע שחקים, הן כך הוא רואה נסיעה זו: "צאן קדשים נדחקים ונעשים ערדים-עדרים, כולם הומים וגועים, ומקול המונם ושאוונם תחרשנה האזניים, איוו עתודים, שגדמה להם דבר-מה ברוחם, קופצים בראש ומושכים אחריהם את כל העדר, מעלים עמודי-אבק בפרסותיהם ומסמאים העינים עד שאינם רואים את הדרך" ("בימי הרעש", כל כתבי מגדלי כרך ג' 75), הריאליסטן שבאברהמוביץ-ביץ קופץ כאן ובעוט בעיטה גדולה באידיאליסטים, באנשים חזוי חזיונות וחלמי חלומות, ולקפיצה כזאת, שיש בה מבעיטה ממין זה, הננו עדים פעמים רבות בקראנו בספריו של אברהמוביץ, לא רק כשיצטרף-הרע נכנס בדברים עם מגדלי ותפץ לפתותו לעברה של אכילה ביום שבו גבר האויב לפניו ותבקע העיר לפניו היל נבוכדנאצר הוא מציע לפניו שאלה מעין זו: "מה לו ליהודי בימינו אלה ולנבוכדנאצר בימי ראשונים?" (ספר הקבצים פרק ב', פוגר-האותיות הוא כאן של אברהמוביץ), אלא גם כשאברהמוביץ, מסיח לפי האוביקטיביות שלו הגדולה על מה שהיה "בימים ההם" ומספר בכובד-ראש היותר גדול מ"היי שלמה" בימי ילדותו ומטויליו בתורה, שהביאו אותו לידי טיולים דמיוניים בארם-נהרים ובארץ כנען ובמצרים, הוא מעיר דרך אגב ("בימים ההם" 208), כי "אצל בני ישראל בלבד משתכה, שיהא אדם יושב כל ימיו ביישיבה, מסיח דעתו מדברי דרך-ארץ, הנצרכים לחיי העולם-הזה, לחיי נחת ככל הבריות, והוא גסיע את נפשו ומתשבותיו לעולם אהד ולומנים אחרים ברורות ראשונים; אצלם בלבד אפשר, שיהא אדם מבטל את ההוה מפני העבר, מניח דברים קיימים, שהחוישים כולם מרגישים בהם, ויהא עוסק במה שאינם קיימים ומורגשים אלא בזכרון וכח-הדמיון".

הריאליסטום מגיע פה לגבול הפוויטיביבות, והוא שזלפף את אברהמוביץ כולו בכל פנה שאנו פונים בספריו, מפני שהוא בא מן השרש, מן היסוד, מן הגרעין הפנימי, וזה שעושה אותו בעיקר לאמן הגדול של התקופה הריאליזם שלנו, של תקופת ה"השכלה", אמנם דוקא תקופה זו אצלנו לא הצמינה ביותר באמנות ריאליזם, אף כשהגיעה לידי סופה, בימי קובנר ולילינבלום, והיתה מלאה כולה דעות ריאליזם-פויטיביות קיצוניות, לא היתה לה בכל-זאת אמנות של ספרות פרוזאית ריאליזם, פוויטיבית (אם לא נתישוב את לילינבלום לאמן), אבל זה הדבר, שה"משכילים" (לא רק שלנו) רק חלמו לרוב על ה"השכלה", על ה"אור", על הריאליזם והפויטיביות, ולכן היו בעצם חולמים רבים, רומנטיים באיוו מדה, רומנטיקים של אי-הרומנטיקה; אבל הנה היה באברהמוביץ, בענק שנשאר מיתר בני דורו-מן הריאליזם והפויטיביות באמת, כי הוא הגה בהן לא בדמיון ולא בתלום דבר בהן, אלא נשא אותן בעצם העין שלו, שבה הביט וראה את העולם, זה היה אופן הראיה שלו, דרך תפיסתו והשגתו, ה"אין" של כל מה, שנכנס לתוך תחומו, ולכן הוא שבטא את הריאליסטום, שנגממו בו כל ה"משכילים", במוי שלם, אמנותי, נצחי, הוא שקשר כתרים לעין הרואה, לחוש זה מן החושים, מן החושים הממשיים ביותר, הפוויטיביים ביותר, והרחיב את ממשלתה מאד, ולכן הוא האמן של ה"השכלה" (*). הן היא שנתן לה גם סגנון, את הסגנון הריאלי, הפוויטיבי, והיה לה לפה, הוא

(* מדבר אני פה רק על היחס הפנימי, הנסתר, בלי יודעים, של האמן אברהמוביץ אל ה"השכלה", אולם לא למותר יהיה פה להעיר על-הכר היחס הנגלה, הידוע, של אברהמוביץ האיש אל תנועה זו, ככל ה"משכילים", הקיצוניים שבשנות הששים היה אברהמוביץ רגול בימי נעוריו לדבר ולדרוש בשם התועלת המוחשית, בשם תועלת זו מדבר אברהמוביץ עוד במכתבו על-דבר החנוך, שהדפיס בספרו "משפט שלום" (ווילנא, תר"ך), וראשית דעתו היא לו ידועת לישון הפודינה, מדעתו

שהאריך באמת את ימיה של התקופה הזאת והרים את העובר הזה למדרגה של קים, יצר אותה תבנית אמתית, מעשה אמנות, הוא האמן של התקופה הזאת.

VIII.

הרזקנו זה כמה ללכת מדרך ה"השכלה" ואף דרך הריאליזמוס בספרות איננו עוד. דרכנו, מן הדבר כמו שהוא תותרים האמנים המעשים שלנו, אלה שאינם "הולכים בעקבות" הראשונים, לבוא אל הדבר כשהוא לעצמו, אל התוך, הפנימיות – אל הנשמה. הם אינם יודעים שוב את המנוחה, אלא את התנועה, ותנועה זו יש שהיא גם רבה, לצדדים רבים. לאמנים האלה לא סגנו עוד כראיה בלבד לקנות את כל העולם הגדול, שמלבד הנגלה יש בו גם נסתר, חלק רב נסתר, והם משתוקקים לקנות אותו בכל הקנינים של האמנות, ואמנות זו ממילא גם סגנון אחר לה, שפה אחרת ודרכי דבור אחרים, אולם גם לאלה יחשב תמיד אברמוביץ ה ר א ש ו ן, כי הוא הראשון בספרות העברית החדשה, שיצר אמנות עברית חדשה, סגנון עברי חדש.

זו גם החזיק בספר תקנות, שחבר לביבליותיקה יהודית, שנפתחה בברדי-צ'יב בשנת תרכ"ה (ספר התקנות הזה נדפס ב"המליץ" שנה החיא, ג'יון 17), כי "מבסוף ההכנסות יקנו ביחוד את ספרי לשון רוסיא, ומאד ראוי להרבות ספרים כאלה להרחיב בתוך בני עורנו ידיעת שפת רוסיא, המועילה עד מאד ואשר בה נעשה חיל ונתקרב עם עם הארץ, גם יקנו ספרי לשון איטליא, אשר יועילו להרחיב גבול השכלה, ויקנו גם את ספרי שפת עבר, (רק) הטובים והמועילים". מעין רדיפה אחרי תועלת כזאת של "השכלה" הגנו מוצאים גם בפתח-דבר לחלק השני מ"תולדות הטבע", שהוא חוכך שם הרבה לבקש לו היתר לחבר חבור כזה בעברית, כדי לפתח עינים עוריות, שאינן יודעות עוד לראות את אור החכמה בלשונות אחרות. אף בגטיתו של אברמוביץ אל חכמת הטבע ואל חבור ספרים בחכמה זו, שלפי הודאת עצמו – בוכוחו עם המבקר קובנר – לא היה מומחה לה, יש לראות רק את בקשת התועלת המוחשית, הודאית, גם עברו בעצם השנים האלה לכתוב יהודית הן היא באה מפני "תועלת הרבים", כמו שמעיד אברמוביץ על עצמו באוטוביוגרפיה שב"ספר הזכרון". כל הרברים האלה קרו בשנות הששים ותחלת שנות השבעים למאה שעברה, שהשפעת הספרות הרוסית, אשר היתה אז פוזיטיביסטית מאד, התגברה בהן על הסופרים העבריים הצעירים, שחלק רב מהם היה מוצאי בתי-מדרש הרבנים בוויילנא ובז'יטומיר. אחר-כך, בסוף שנות השבעים ועוד יותר בשנות השמונים, כשבאה מהפכה בלכבות ותנועת ה"השכלה" רפתה, רפתה גם ה"השכלה" הנגלית הזאת בלבו של אברמוביץ. אבל האמן אברמוביץ הוסיף ליצור בלא יודעים את מעשה האמנות הריאלית והפוזיטיבית, שהיא האמנות של ה"השכלה".